

МІФОЛОГІЗМ РОМАНУ ДОРІС ЛЕССІНГ «УЩЕЛИНА»

Анотація. У статті проаналізовано проблематику та образну систему роману «Ущелина» Д.Лессінг крізь призму психоаналізу, гендерної психології та міфологічних уявлень європейських народів. Акцентовано на становленні та трансформації міжособистісних стосунків статей у межах літературного антропогенічного міфу Д.Лессінг.

Ключові слова: Д.Лессінг, міф, маскуліність, фемініність, індивідуація, роман, пост-модернізм, стаття.

Роман Доріс Лессінг «Ущелина» (2007) є оригінальним зразком постмодерної прози, оскільки акцентує на гендерних проблемах сучасності крізь призму ретроспективної проекції в антропогенічний міф світу. Письменниця спроектувала фантастичний простір далекого минулого доби матриархату, метафорично осмислила логіку співіснування, гармонійного взаємодоповнення та протистояння статей. В одному зі своїх інтерв'ю Доріс Лессінг зазначила, що роман «Ущелина» комусь здаватиметься політично некоректним і деякі люди будуть ненавидіти кожне слово у ньому. Проте письменниця Дебра Аделайд заперечила таке твердження: «Можливо, політично коректний роман викличе ворожість, а дидактизм є одним із найгірших злочинів у літературі. І, навпаки, здатність роману викликати людську некоректність – політичну чи будь-яку іншу – є його найбільшою силою» [8].

Як відомо, рецепція роману «Ущелина» була рясною, утім доволі строкатою. Негативні відгуки формулював переважно англомовний критик – вельми чутливий до питань гендеру, і який вже виробив складну, суперечливу, теоретично «облаштовану» парадигму цього дискурсу. Крім того, деякі представники академічного істеблішменту Британії розгнівались, коли свого часу Лессінг заперечила свою приналежність до феміністичного руху» [4, с.269]. Так, на думку Елізабет Беа, історичні частини книги подаються непереконливо і трохи схожі на байку, оскільки римлянин переказує її занадто непослідовно, щоб назвати її точною. [9] Іншої думки дотримується Алан Чеюс, котрий переконаний, що «Д.Лессінг, цим твором хоче дослідити та пізнати внутрішнє ество людини» [10]. На його думку, це – дивовижний роман, який поєднує в собі радикалізм Доріс Лессінг, її фемінізм та пристрасть до «ризикової літератури» [10]. Роман «Ущелина» також став об'єктом дослідження Л. Мірошніченко. Крізь призму міфології цей твір не розглядався дослідниками, що зумовлює актуальність нашої статті.

Д.Лессінг, нобелівський лауреат у галузі літератури 2007 року, у романі «Ущелина» конструює літературний міф про появу на Землі першими жінок, а вже потім – чоловіків. Очевидно, письменниця була добре обізнана зі світовою

міфологією і знала багато антропогенічних оповідей.

Цікаво вмотивовує думку про міфічну близькість жінки та землі в первісних уявленнях давніх цивілізацій Мірча Еліаде: «Дітонародження виступає в людській площині як варіант телурійської родючості. Всі релігійні події, пов'язані з родючістю і народженням, мають космічну структуру. Священність жінки залежить від священності Землі. Жіноча плодючість має космічну модель: взірць Terra Mater, Всесвітня Мати. У деяких релігіях існує вірування, що Земля-Мати може зачати сама, без допомоги партнера. Залишки таких архаїчних ідей знаходимо в партеногенетичних міфах про середземноморських богинь. За Гесіодом, Гея (Земля) народила Урана, істоту, «подібну собі», здатну обійняти її з усіх боків (Theogonia, 126 і далі). Інші грецькі богині теж народжували без допомоги богів. Це вираження в міфі самодостатності й мимовільної плодючості Землі-Матері. Міфічним концепціям цього типу відповідають вірування, пов'язані зі спонтанною плодючістю жінки та її окультною магично-релігійною силою, що докорінно впливає на життя рослин» [1, с.77]. На думку Мірчі Еліаде, «матриархат», як культурне і соціальне явище, утвердився внаслідок відкриття можливості вирощування істивних рослин. «Жінка перша почала вирощувати істивні рослини. Тому цілком природно, що вона стала власницею землі і врожаю. Магічно-релігійна вищість, а отже, і соціальне верховенство жінки має космічну модель: образ Матері Землі» [1, с.77]. Саме ця модель лягла в основу роману «Ущелина», хоча героїням твору ще не відоме вирощування рослин, вони займаються збиральництвом та рибальством.

Варто відзначити, що у світовій культурі збереглось відносно небагато міфів про жінок-деміургів, праматерів людства. Про один з них згадує О.Наговіцин: «Первісна роль жінки богині – творця світу [...] збереглася у бурятському міфі, де мати-божество сама собою зародилася біля підніжжя золотої верби, створила з морської безодні могутню рибу кита і поклала на її спину землю» [6, с.250]. У давній індійській міфології теж існувало уявлення про богиню як уособлення «найвищої сили, котра відірвана від протиставлення бог – дружина, своїм корінням сягає уявлень про те, що вища реальність у кінцевому підсумку є жіночим

началом» [6, с.339]. Так, богиня Калі (Махакалі, Махалакшмі) зображувалася індіями з чотирма руками, тоді як бог Шіва – з двома, «що вказує на її більшу функціональну активність, оскільки в індуїстській іконографії кількість рук персонажа визначає його функціональну значущість» [6, с.340]. Образ первісної жінки, богині-матері, першопричини створення світу, зберігся й у фінокарельському епосі. «Причому вона виступає у двох іпостасях одночасно: як «мати води і діва неба», котра створює землю та її ландшафт, і як древня богиня, творець світу, в образі качки» [6, с.279].

Доріс Лессінг, відмежувавшись від патріархальної традиції, пропонує свою художню гіпотезу про появу людей на планеті Земля. Роман «Ущелина» літературно моделює ситуацію пізнання жінкою себе крізь призму її уявлення про чоловіка й навпаки – самоусвідомлення чоловіка через зв'язок з жінкою. На початку твору перед нами постає, на перший погляд, самодостатній фемінний світ, який навіть не підозрює про альтернативну форму існування. Героїні називають себе доньками Ущелини, а «Ущелина – це розлом у тій скалі, в якій нема входу до печери. Ущелина – це найважливіше в нашому житті, – каже одна з них. – Завжди так було» [2, с.17]. Метафорична назва місцевості, яку обрали для себе древні жінки, акцентує на інстинктивному аспекті їх життя, зосередженні уваги на тілі й процесі самовідтворення через народження дітей (дівчаток).

Статичність, дотримання правил та вірність традиціям характеризують побут жителюк Ущелини. У них нема потягу до боротьби, бо відсутній антагоніст, з яким необхідно змагатися. Варто погодитися з твердженням Л.Мірошниченко, що «роман «Ущелина» є формою емансипації як від класичних гендерних стереотипів, так і від тих, які були вироблені за останні десятиліття, – феміністичних» [3, с.125]. Однак спільнота жінок несподівано породжує істот відмінних від себе – фемінне стає праджерелом маскулінного, разом з яким згодом створює нові форми життя – чоловіків і жінок, для яких характерні дещо інші психологічні характеристики. У романі «Ущелина» древнє жіноцтво, як збірний образ фемінного начала загалом, набуває рис давніх богинь, творців світу.

Д.Лессінг робить екскурс в епоху первісних світоглядних уявлень людства, яскраво змальовуючи риси тотемізму й анімізму в давній культурі. «Скільки нас тоді було? – розмірковує Мейра. – Не знаю. Тоді. Коли було це «тоді»? Печер стільки, скільки у мене пальців на руках і на ногах; печери великі, глибокі. У кожній печері живуть різні люди, сім'ї. Охоронці Ущелини, Ловці Риб, В'язальниці Сіток, Ті, що Готують Рибу, Збиральниці Водоростей. Нас всіх називали Охоронцями Ущелини» [2, с. 17]. Час розглядався прадавніми жінками як поняття відносне, а громада структурувалася на групи за типом виконуваної роботи.

Письменниця художньо осмислює гіпотезу сучасних антропологів, які «досліджували генотип населення планети й недавно довели, що всі люди по материнській лінії є нащадками однієї жінки, котра, швидше за все, жила в Африці (тому її назвали «чорною Євою»)» [7, с.13]. М.Хоуп припускає, що «уявлення про жіноче світотворче начало з'явилося швидше, ніж ідея творця-чоловіка [...] І ця жіноча енергія резонує з езотеричним символом Уробороса, котрий, згідно з описами гностиків, постає у вигляді дракона чи змії, яка кусає себе за хвіст. Уроборос символізує, крім усього іншого, самозапліднення і природу, котра постійно циклічно повертається до власного початку (завершує коло)» [7, С.13-14]. Доріс Лессінг змальовує самодостатній світ жінок, які є органічною частиною природи й живуть у гармонії з нею, їх стихія – вода, й вони вважають себе морським народом, створеним хвилями. Як відомо, водна стихія у світовій міфології асоціюється з жіночим началом. «Вони вважали – але це не була віра, за котру вони ладні були б боротися, – що їх переправила з Місяця Величезна Риба. Коли? Довгі здивовані погляди. З місячних яєць вилупилися вони. Місяць відкладав яйця, втрачав свою масу, тому й ставав меншим на певний час. Власна здатність до народження дітей теж не викликала запитань. Так було завжди. Ніщо не змінювалось, ніщо не могло змінитись, ні до чого зміни. Але й це було не переконанням, а всього лише млявою впевненістю, що не вартувала, щоб про неї згадували. Вони існували у вічному сьогоденні» [2, с.34]. Міф про зв'язок жінок з Місяцем, як першоджерелом життя, є в романі «Ущелина» полісемантичним. З одного боку, нічне світило асоціюється з божеством, покровителем жіноцтва, з іншого – постає символом жіночої сили та магії й, нарешті, є уособленням маскуліної енергії, яка на певному етапі ще не оприявлена, огорнута ореолом загадковості й страху. Відсутність чоловіків в середовищі первісних жінок компенсується існуванням величного, непізнаного й далекого божества, наділеного запліднюючою силою. Його блідюю подобою стають несподівано народжені хлопчики – монстри, так їх назвали здивовані аномалією жінки.

Одна з героїнь роману, Мейра, поетично відтворює спогади про життя її рідної жіночої громади на острові серед скель: «Ми народжувались, жили, жили... довго жили... деякі топилися, падали в провалля і розбивалися, деяких вибирали, щоб кинути в Ущелину. Померлих у інший спосіб відносили на скалу Убивання [...] Народжувались діти. Народжувались – і все, ніхто не повинен був їх робити. Ми думали, що їх створює Місяць або Велика Риба» [2, с. 18]. Народження дітей без участі чоловіків у романі «Ущелина» метафорично відображає існування культу Матері-Богині. Джакетта Хоукс, Джеймс Фрезер, Маргарет Мід та інші відомі вчені переконані, що «культ Матері-Богині, або Творця-жінки, виник внаслідок того,

що древні люди не знали про функцію чоловіків у процесі запліднення. І до того, як статевий акт почав асоціюватися з народженням дитини, дарувальницею життя вважали тільки жінку» [7, с. 28]. За спостереженням М.Хоуп, богині-творці зустрічаються «в легендах Шумерії, Вавилону, Єгипту, Африки, Австралії, Китаю, Індії та багатьох інших країн» [7, с. 19].

Світ фемінної общини змальований у романі «Ущелина» як самодостатній і водночас неемоційний, статичний, почуття давніх жінок перебувають на стадії формування, вони цілком спокійно ставляться до смерті, жертвоприношень та штучного регулювання народжуваності: «Кожного року, коли сонце торкається вершини гори, ми повинні вбити одну з нас і кинути її тіло у провалля Ущелини» [2, с. 17].

Виклад подій у романі подано у вигляді ретроспекції, читач обережно заглядає у міфологічний період життя людства разом з оповідачем, що є римським аристократом, вченим-дослідником, сучасником імператора Нерона, який нібито віднайшов дуже давні хроніки й намагається осмислити їх. Періодично дія переноситься з доісторичного часу в період Римської імперії, і завдяки цьому є можливим контрастне сприйняття гендерних питань та проблем у двох часових площинах. Цілком погоджуємося з Л. Мірошниченко, що подієвий ланцюг у романі «виструнчує оповідь, визначальним стає принцип зближення двох статей. Обрана нарративна стратегія працює на створення ілюзії того, що йдеться про одного чоловіка й одну жінку, які еволюціонують у своїх стосунках, а не про різні покоління чоловіків та жінок» [3, с. 124].

Сюжет роману «Ущелина», на нашу думку, написаний цілком у дусі теорії З.Фрейда про пізнання людиною протилежної статі й етапи цього пізнання. Як відомо, для кожного чоловіка першою жінкою в житті є мати, яка дарує життя й на яку спрямована любов хлопчика. Тому не випадково Д.Лессінг у своєму творі пропонує сценарій появи чоловіків набагато пізніше, ніж жінок. У такий спосіб індивідуальна історія дорослішання хлопчика проектується на спільноту чоловіків, які залишаються живими всупереч ворожій для них навколишній природі, врятовані орлами й вигодовані молоком диких тварин. Жінка-мати для них постає уособленням джерела життя й смерті, оскільки народжує й відмовляється опікуватися своїм немовлям через несприйняття «інакшості» його тіла: «Виродків ми завжди ложили на цій пласкій скелі поруч з Ущелиною. З одного боку скала Ущелини переходить у скалу Убивання. Виродків ми собі не залишали» [2, с. 19], – розповідає одна з героїнь. Хлопчики, яких врятували орли, забравши зі скелі Убивання в долину, дорослішали під наглядом підлітків та чоловіків, котрі пройшли такий самий шлях дещо раніше. Специфіка міфологічної оповіді Доріс Лессінг про появу на Землі чоловіків полягає в усуненні з раннього періоду життя хлопців

образу турботливої жінки-матері. Лісова громада первісних чоловіків оминає такий етап становлення як пізнання себе через любов матері. Вперше вони дізнаються про існування істот протилежної статі в період статевого дозрівання, коли поодинокі жінки з Ущелини з цікавості сходять у низовину. Змальовуючи перші зустрічі представників двох гендерних спільнот, Д.Лессінг акцентує на інфантильній складовій їх вдачі.

У романі «Ущелина» чітко окреслюються два сценарії становлення особистості: ініціація чоловіка та жінки, необхідною умовою якої є спілкування між ними. Сценарій психологічної ініціації жінки відрізняється тим, що спочатку відбувається посвячення дівчат у клас «матерів», а вже потім на героїнь проектується роль власне жінки (статевого партнера) з усвідомленням ними суперечливих почуттів до представників протилежної статі. Героїні роману повинні прийняти й полюбити те, що їх спочатку лякає. Переїнятися співчуттям й турботою до своєї дивної дитини-«монстра» (хлопчика), а згодом крізь призму пристрасті й статевого потягу пізнати чоловіка. Поняття любові у творі не окреслюється, герої не досягають ще такого рівня самосвідомості, але авторка натякає на тенденцію до розвитку цього почуття. Д.Лессінг художньо увиразнює легкість, з якою чоловіки відкриваються на зустріч жінкам, а також недовіру й обережність жительок Ущелини у спілкуванні з «монстрами». Метафорично утверджується думка про більшу ініціативність «нових» людей, чоловіків, їх відкритість для пізнання нового – протилежної статі, нових територій, невідомої природи, й консервативність жінок, котрі основну свою функцію й надалі вбачають у продовженні роду. Психологія творця життя не покидає жіночі персонажі до кінця роману. За відсутності чоловічої громади, яка вирушила на пошуки нових територій під керівництвом Хорси, жінки найбільше страждають від того, що не народжуються діти, які тепер вже не можуть з'явитися без участі чоловіків. Таким чином, письменниця художньо заперечує феміністичні гасла своїх сучасниць, утверджуючи розв'язкою роману думку про необхідність взаємодоповнення, гармонійного співіснування чоловіків та жінок, які не можуть бути щасливими кожен зокрема. Будучи носіями різних психологічно-емоційних характеристик представники двох статей становлять нерозривну єдність, яка є необхідною передумовою побудови суспільства.

Специфіка гендерного дискурсу в романі увиразнюється залученням другої сюжетної лінії, письменниця зображує стосунки римлянина-оповідача, та його молодій дружини, а також їх дітей – хлопчика й дівчинки, котрі спочатку наївно й з любов'ю ставляться одне до одного, а потім з настанням статевої зрілості – дещо насторожено. Дружина римського аристократа-дослідника – Юлія – постає антиподом жінок з Ущелини. Вона майже повністю позбавлена материнського інстинкту, він у ній наче

атрофований, а натомість ця героїня реалізує себе в образі коханки-спокусниці. Очевидно, крізь призму образу Юлії Д.Лессінг показує вплив цивілізації, морально-етичних норм суспільства на логіку поведінки та психологію жіноцтва.

Наявність у романі двох сюжетних ліній, віддалених у часі, на нашу думку, має на меті простежити етапи становлення стосунків між чоловіками й жінками, їх закономірності й особливості за різних історичних та цивілізаційних обставин. Як слушно відзначила Л. Мірошниченко, «сюжетика роману «Ущелина» доволі радикально перечитує історію людства, осмислюючи її як насамперед історію стосунків двох статей. Альтернативний авторський проект розвитку людства розбудовується на діалозі між чоловіком та жінкою, а точніше – між чоловічою та жіночою природою. Своєрідною підказкою такої інтенції Лессінг є смислове наповнення паратекстуальних елементів, зокрема, передмови та двох параграфів, котрі [...] становлять невід'ємну частину семантичного поля роману» [3, с.124].

Варто відзначити стадії динаміки стосунків між чоловіками та жінками у літературному міфі Д.Лессінг, це – настороженість, страх → цікавість → пристрасть → критичне ставлення з елементами зневаги. Міфо-історичний діалог двох психологій, світобачень, світовідчужань став основою сюжету Д.Лессінг. Герої її твору мають на меті пізнати свою протилежність, визнати її важливість для процесу власного становлення й пізнання себе через неї. Метафоричне жіноцтво, як колективний персоніфікований образ древньої богині, проходить шлях від пізнання світу до структурування іншої реальності, породження істот, відмінних від себе, і через них створення нової раси людей – нових чоловіків і жінок, які постають як синтез двох начал – фемінного й маскулінного, що проявляється у їх вдачі, інтересах, вподобаннях. «Поява нових людей викликала в їх свідомості порівняння, кожне нове поняття отримало тінь» [2, с.79]. Мовою символів, поява чоловіків та народжених від них дітей вносить у світ давнього жіноцтва неспокій, сумнів, пристрасть, рішучість й активність. Жінки стають іншими.

Як відомо, деякі давні космогонічні уявлення пов'язували народження всесвіту з образом великої богині, поступово вони «поєднувались з ідеєю протиставлення землі та неба, тобто виникала бінарна опозиція чоловічого й жіночого начал з поступовим підпорядкуванням жіночого чоловічому» [6, с.278]. Такий міфологічний сценарій притаманний й розвитку подій у романі «Ущелина»: «Ко-

лись, дуже давно, жила-була жінка, котра, можливо, називалася Мейра, і жили інші жінки; і ці жінки виносили перших дітей, зачатих від чоловіків. Були вони нащадками найдавніших людей, котрі вийшли з моря, і створили нових людей, що принесли з собою у світ неспокійну допитливість» [2, с.90].

Стиль оповіді у романі тяжіє до фольклорної прози, оскільки увібрав у себе елементи міфу, легенди, казки, переказів-хронік: «Історик не має змоги дізнатися, як довго тривала історія Ущелини. Астра і Мейра згадуються вперше як юні дівчата, потім, після появи чоловіків, називають себе жінками. Вони займають поважне місце, особливо з урахуванням народження Мейрою Першої, першої дитини від зв'язку чоловіка та жінки. Вони постають далі засновницями сімей, кланів, прародительками племен, нарешті, набагато пізніше – богинями. Ми знаємо їх під різними іменами, але одна завжди асоціюється із зіркою-покровителькою любові і жіночої магії, а інша пов'язується з місяцем. [...] Усміхнені володарки, доброзичливі повелительки живих, Артеміда, Діана і Венера, та багато інших посередниць між нами та небесами..» [2, с.89-90]. Таким чином, оповідач-римлянин акцентує на архетипній природі героїнь древніх хронік, проводячи паралель між ними й давньогрецькими богинями. Астра, Мейра та їх «сестри» постають персоніфікованими образами різних аспектів психології жінки, в усій її суперечливості та неповторності – і як уособлення ніжності та любові, і як втілення жорстокості: «Ми любимо їх і знаємо, що вони люблять нас. Але мандрівники впевнені, що варто оминати одну-дві місцевості, як потрапляєш в поле зору інших богинь, жорстоких і мстивих» [2, с.90].

У романі «Ущелина» Д.Лессінг показує метафоричний сценарій дорослішання чоловіка та жінки, які проходять випробовування пізнанням своєї протилежності: помиляються, захоплюються, ненавидять, зневажають одне одного, сперечаються, співчують і, нарешті, не уявляють життя одне без іншого. Жінки на початку твору мають семантику богинь, що започаткували людську спільноту й навіть зуміли народити істоту не зовсім таку, як вони самі. Але вже в кінці роману ці богині підкорені своїми «дивними нащадками», «монстрами» – чоловіками, без яких вони тепер не здатні жити й народжувати дітей. Д.Лессінг показує символічний шлях жінки до усвідомленого материнства й ролі дружини, вмотивовуючи її міфологічною «інакшістю» існування конфліктних ситуацій з представниками протилежної статі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Еліаде М. Священне й мирське ; Міфи, сновидіння і містерії ; Мефістофель і андрогін ; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / Мірча Еліаде ; [пер. з нім., фр., англ. Г.Кьорян, В.Сахно]. – К. : Основи, 2001. – 591 с.
2. Лессинг Д. Расщелина: [роман] / Дорис Лессинг. – [пер. с англ. Ю.Балаяна]. – СПб.: Амфора.ТИД Амфора, 2013. – 223 с.

3. Мірошниченко Л. Я. Скептецизм Сократа і сучасний англійський роман // Від бароко до пост-модернізму: збірник наукових праць. – 2013. – Том.17. - №2. – С.119-125. // Режим доступу: <http://zarlit.dp.ua/index.php/VP/article/view/58/58>
4. Мірошниченко Л. Я. Паратекстуальні елементи та їхнє значення у романі Доріс Лессінг «Ущелина» // Л. Я. Мірошниченко. – Вісник Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. – Серія: Іноземна філологія. – Вип. 124. – 2012. – С. 269–277.
5. Мірошниченко Л.Я. Іронічний переказ у романі Доріс Лессінг «Ущелина» та "Альфред та Емілі" / Л. Я. Мірошниченко // Мова і культура. – 2012. – Вип. 15, т. 3. – С. 403-410. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Mik_2012_15_3_68.pdf
6. Наговицын А. Е. Древние цивилизации: общая теория мифа / Алексей Евгеньевич Наговицын. – М. : Академический проект, 2005. – 656 с.
7. Хоуп М. Сущность Женины: Её сила, тайна, архетипы. Её Богиня / Мерри Хоуп ; [перев. с англ. И.Старых]. – М. : ООО Издательский дом "София", 2006. – 224 с.
8. Adelaide Debra. Doris Lessing has imagined a bizarre world where men evolved from women / The Sidney Morning Gerald // Режим доступу: <http://arlindo-correia.com/260807.html>
9. Bear Elizabeth. Of Woman Born / The Washington Post // Режим доступу: <http://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2007/08/16/AR2007081602653.html>
10. Cheuse Alan. Doris Lessing's fictional look at the start of human life on Earth / Chicago Tribune // Режим доступу: <http://arlindo-correia.com/260807.html>

Oksana Tykhovska, Iryna Bura
Mythologism of Doris Lessing's "The Cleft"

Summary. The article analyses problems and image system of the novel “The Cleft” written by Doris Lessing through the prism of psychoanalysis, gender psychology and mythological notions of European people. The emphasis is placed on formation and transformation of relationship between genders within the bounds of literary antropogenistic myth of Doris Lessing.

Key words: Doris Lessing, myth, masculinity, femininity, individuation, novel, postmodernism постмодернізм, gender.

Одержано 03.09.2015 р.